

МАКРОЕКОНОМІЧНЕ МОДЕЛЮВАННЯ РОЗВИТКУ ЕКОНОМІЧНОЇ СИСТЕМИ

УДК 338.24

М. П. ВОЙНАРЕНКО

Хмельницький національний університет

ФАКТОР ЕКОНОМІЧНОЇ ПОВЕДІНКИ У ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ

У статті досліджено сутність та роль фактору економічної поведінки у діяльності підприємств. Розкрито еволюцію концепції економічної поведінки підприємства, визначено причини виникнення цієї концепції та обґрунтовано теоретичні основи ефективності економічної поведінки.

In the article it is investigational essence and role of factor of economic behavior in activity of enterprises. Evolution of conception of economic behavior of enterprise is exposed, certainly reasons of origin of this conception and theoretical bases of efficiency of economic behavior is grounded.

Ключові слова: економічна поведінка, підприємство, детермінантні фактори поведінки.

Постановка проблеми

Накопичені в ході еволюції економічної теорії та практики дані дозволяють стверджувати про необхідність залучення до процесу аналізування проблем ефективності функціонування підприємств нових категорій. До таких можна віднести і термін «економічна поведінка підприємств», який в останні роки став предметом дослідження українських вчених. Однак, здебільшого науковцями в різні часи розглядалися насамперед причинно-наслідкові механізми таких моделей поведінки. При цьому такі дослідження залишаються несистематизованими і незавершеними, що ускладнює побудову всієї теорії ефективності підприємства. Зазначені питання мають власну актуальність в Україні з огляду на специфіку функціонування вітчизняних підприємств в транзитивній економіці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Проблеми, які виникають при функціонуванні підприємств, традиційно розглядаються як один з основних напрямів економічної теорії, зокрема, мікроекономіки, де економічна поведінка є універсальною домінантою людської поведінки в будь-яких формах, де є ситуація вибору між обмеженими ресурсами [1, с. 104]; з іншого боку, як вважається [2, с. 64], поведінкова економічна теорія повинна узагальнювати психологічні аспекти та економічну теорію, в рамках яких досліджуються ринки та модель прийняття відповідних рішень.

В економічному словнику термін «економічна поведінка» розглядається як «...образ, спосіб, характер економічних дій громадян, робітників, керівників, виробничих колективів в тих чи інших умовах економічної діяльності, життя» [3, с. 638]; до інших тлумачень доцільно віднести таке визначення: «економічна поведінка індивідів, соціальних груп та інститутів – обумовлена об'єктивними процесами, економічними інтересами та економічним мисленням, цілеспрямована діяльність щодо задоволення матеріальних потреб» [4, с. 434].

У вітчизняній науковій літературі безпосередньо аналізування підходів до моделювання ефективності підприємства на основі поведінкових функцій здійснювалося у роботах Н. Шибаєвої, Г. Капленко, В. Пастуховай, Н. Карачини, А. Кудінової, О. Прутської, Т. Долгопятової, В. Войтко та ін.

Водночас, не зважаючи на тривалу історію розгляду даного питання, фактор поведінки (економічної поведінки) підприємств залишається предметом скоріше епізодичного аналізування. Натомість у цілій низці сучасних наукових робіт акцентовано увагу на необхідності створення належної методології висвітлення сутності економічної поведінки підприємств, а також здійснення відповідних системних досліджень.

Мета статті

Мета написання статті полягає в тому, щоб описати еволюцію концепції економічної поведінки підприємства, визначити причини виникнення цієї концепції та обґрунтувати теоретичні основи ефективності такої поведінки.

Виклад основного матеріалу дослідження

Вважаємо, що постановка питання про модель поведінки економічного суб'єкту в умовах ринкової економіки належить представникам класичної політичної економіки. Класичним варіантом зазначеного слід розглядати точку зору А. Сміта [5, с. 372] про головну роль економічної людини у капіталістичному суспільстві, поведінка якої описується мотивами егоїзму. Очевидно, що при цьому відповідна модель поведінки окремої людини (або кожного із членів суспільства) формує певний різновид поведінки колективів, фірм, підприємств.

На етапі формування класичної політичної економії отримали поширення дослідження економічної поведінки людини через ідентифікацію ролі та поведінки підприємця. Так, зокрема Ж.-Б. Сей, М. Вебер, Й. Шумпетер, В. Зомбарт та ін. визначали поведінку підприємця, як творчий, експериментальний процес, пов'язаний із ризиком. Й. Шумпетер, досліджуючи еволюційну поведінку фірм, зазначав, що підприємець є головним суб'єктом економічного розвитку. Й. Шумпетером було виділено як основний мотив задоволення потреб на основі раціональної поведінки (максимізації корисності або вигоди). Водночас, розглядаючи динамічну модель, Й. Шумпетер вважав, що мотиви підприємницької діяльності ірраціональні, адже головними мотивами є саморозвиток особистості, успіх та радість творчості [6, с. 361].

Політекономічне тлумачення детермінантних факторів поведінки отримало подальший розвиток у дослідженнях представників неокласичного етапу, таких як К. Менгер, Ф. Візер, У. Джевонс та ін. Так, А. Маршалл, формулюючи термін «економікс» [7], використав тезу про детермінантність раціонального економічного егоїзму з точки зору теорії граничної корисності.

Певною альтернативою щодо зазначених поглядів для того часу став марксистський підхід [8]. Як відомо, такий підхід передбачав, що людина є основною продуктивною силою суспільства, а у межах капіталістичного способу виробництва роль людини зводиться до основного засобу нагромадження капіталу через створення абсолютної та додаткової вартості. В цьому ж контексті можна тлумачити сутність німецької історичної школи, де поведінкові аспекти людини описувалися з огляду на роль загальносуспільних, колективних, етичних цінностей за ігнорування ролі мотиву егоїзму. Так, В. Зомбарт на передній план висунув чинник особливостей нації, народу з його способом життя, мораллю, звичками [9, с. 65].

Дж. М. Кейнсом модель поведінки людини розглядалася, окрім раціоналістичних, ще через призму психологічних факторів. Так, згідно із «психологічним законом» люди схильні збільшувати споживання із зростанням доходів, але у менших пропорціях, аніж зростання доходу. Звідси Кейнсом були сформульовані [10, с. 327] такі поняття, як «схильність до заощаджень», «перевага ліквідності», які впливають з окремих природних властивостей людини. Тому в кейнсіанській моделі економічної людини переважає скоріше психологічний індивідуалізм.

Завдяки подальшому впливу представників інституціональних економічних теорій, насамперед таких як Т. Веблен, У. Мітчелл, Дж. Коммонс, Р. Коуз, Д. Б'юкенен, Г. Саймон, Д. Норт та ін. економічна модель людини доповнюється іншими характеристиками інституціонального змісту. Сутність таких характеристик обумовлена тим, що розвиток економіки відбувається під впливом взаємодії між інститутами й організаціями, коли перші визначають «правила гри», а другі є «гравцями». Такі правила поведінки спостерігаються у всіх сферах діяльності людей без винятку, і саме цим знижується невизначеність. Саме у такий спосіб інститути виконують свою основну функцію – зменшити невизначеність та ризики, а також трансакційні витрати. При цьому визначальна роль у поведінці індивідів належить суспільним і колективним інтересам. Таким чином, реалізуючи власні мотиви, людина обумовлює водночас поведінку і організації, від якої залежить і до якої належить. У контексті розгляду проблеми слід виділити наукові пошуки та результати досліджень Д. Норта. Сформована ним концепція інститутів виходить з того, що, будучи «правилами гри», інститути задають систему стимулів (позитивних і негативних), направляючи діяльність людей по певному руслу. «Інститути – це «правила гри» в суспільстві. З іншого боку, їх можна розглядати як створені людиною обмежувальні рамки, які організують взаємини між людьми [11, с. 9].

Так, Т. Веблен [12, с. 165] обґрунтував альтернативний варіант пояснення мотивів людської поведінки у порівнянні з політекономічним – не максимізація вигоди, а інстинкт майстерності (визначально закладене в людині прагнення до творчості), інстинкт допитливості (продовження інстинкту гри як форми пізнання світу) і батьківське почуття (турбота про ближнього) формують модель економічної поведінки. З точки зору Т. Веблена, важливо вивчати не поведінку окремих економічних суб'єктів, а колективні дії певних їх асоціацій, наприклад, профспілок, об'єднань підприємців, політичних партій і т. д. Дж. Коммонсом [13] в основу економічних досліджень було покладено аналізування колективної поведінки. У. Мітчелл у роботі «Відсталість у мистецтві витратати гроші» вагоме значення надає дослідженню правил поведінки людей у грошовому господарстві, зокрема, у визначенні економічної поведінки індивідуумів не лише при придбанні грошей, але і їх витрачання [14, с. 281].

Такі погляди отримали значну модернізацію вже у сучасний період. Так, Г. Клейнером [15, с. 96] було виділено модель «інституціональної людини», що передбачає намагання людини максимізувати особисте положення в структурі соціальних інститутів (соціальний статус). Г. Саймоном [16, с. 173] в руслі неінституціонального підходу замість «економічної людини» запропоновано модель «адміністративної людини»: така людина завжди шукає задовільний варіант своєї діяльності, приймаючи рішення на основі спрощення ситуації, беручи до уваги тільки ту відносно невелику кількість чинників, яку здатна охопити. Як стверджується, «більшість випадків прийняття рішень людиною (як індивідуальних, так і організаційних) пов'язані з пошуком і вибором задовільних альтернатив. Тільки виняткові випадки пов'язані з пошуком і вибором оптимальних альтернатив». У фірмі ж рішення приймаються її членами колективно, а їх можливості до раціональних дій обмежуються як неможливістю передбачити усі наслідки рішень, які вони приймають, так і їх особистими цілями і соціальними перспективами.

Представниками неінституціоналізму, такими як Р. Коуз, Дж. Б'юкенен, Д. Норт та ін. наголошено увагу на тому, що все більше значення має дослідження економічної поведінки людей як учасників певних об'єднань, організацій та зокрема поведінки фірм. Дж. Б'юкенен в основу розробленої теорії суспільного вибору поклав ідею виявлення взаємозалежності політичних і економічних явищ, застосування економічних методів до вивчення політичних процесів [17, с. 328].

Новим етапом пояснення причинно-наслідкового механізму моделі економічної поведінки на рівні фірми стали дослідження Р. Коуза [18]. Згідно з основними положеннями його досліджень, виробництво всередині фірми координується як у централізованому порядку, так і децентралізовано орієнтованими ринковими силами. Співвідношення цих систем координації і визначає поведінку та ефективність фірми.

Поняття «економічної поведінки» знайшло певне відображення і у теорії менеджменту, зокрема, у поведінкових теоріях М. Фоллет, І. Ансоффа, Д. Сільвермана, А. Маслоу, К. Левіна, Д. Мак-Грегора та ін. в розрізі основних двох наукових шкіл: школи людських відносин та школи організаційної поведінки. Як відомо, першим напрямом було концентровано увагу переважно на проблемах індивідуальної психології робітників підприємства – поведінці особи в організації, його мотивації, соціальних аспектах його поведінки. Організаційний підхід передбачав увагу на вивченні типів групової поведінки, організаційного потенціалу, на розумінні організації як складного соціального організму, який знаходиться під впливом звичок, конфліктів, культурного оточення тощо.

Окремим питанням є висвітлення основних положень теорії економічної поведінки в інтерпретації вітчизняних дослідників. До останніх слід віднести Н. Шibaєву, В. Войтко, Н. Карачину, Г. Капленко, В. Зянько та ін. Так, Н. Шibaєвою економічна поведінка визначається як впорядкована сукупність дій суб'єктів господарювання, спрямована на досягнення економічних цілей в умовах специфічних господарських систем з урахуванням ціннісних установок [19, с. 3]. За В. Войтко [20, с. 6], така поведінка визначається як характер дії людей та їх угруповань, що здійснюються під впливом певних факторів в тих чи інших умовах діяльності. Г. Капленко поняття економічної поведінки розкриває як стратегічно визначений напрям взаємопов'язаних, цілеспрямованих тактичних дій, методів, способів і реакцій на непередбачуваний розвиток подій і зростаючу конкуренцію з метою забезпечення реалізації конкретно визначених цілей і місії підприємства [21, с. 5]. В. Зянько під поведінкою господарського суб'єкта розуміє процес розробки, прийняття та реалізації рішення про те, як йому діяти в ринковому середовищі [22, с. 15]. Дослідження сутності економічної поведінки підприємства в теоретичному, методичному та прикладному аспектах здійснено у роботах Н. Карачини [23–24]. Позиція даного автора щодо визначення сутності категорії «економічна поведінка підприємства» передбачає врахування еволюційності характеру цієї категорії та подвійності детермінації: за об'єктом (обумовленість поведінки обставинами, умовами, ситуацією, системою відносин, інституційними структурами) і за суб'єктом (залежність поведінки від інтересів, цінностей, потреб, мотивів, стереотипів). На думку Н. Карачини [24], «економічна поведінка підприємства» – це комбінація цілеспрямованих і спонтанних дій, яка відтворює сутність та характер економічної діяльності, що обумовлена впливом об'єктивних і суб'єктивних факторів, для реалізації пріоритетних цілей підприємства та груп економічних агентів в умовах вибору та адаптації до змін.

Висновки і перспективи подальших досліджень

Поняття «економічна поведінка» може і повинно використовуватися в економічному аналізі стосовно окремого економічного агента, фірми, підприємства, міжнародної організації чи корпорації для пояснення причинно-наслідкового механізму реальних подій в економіці та їх прогнозування. Історія формування концепції економічної поведінки представляє собою еволюцію самих різних поглядів в рамках становлення загальної економічної теорії. Слід зазначити, що згадане поняття в економічній теорії ніколи не розглядалося як детермінантний фактор аналізу, що відображає недоліки всієї методології аналізування моделі організаційної ефективності чи ефективності поведінки окремого суб'єкта. Представляється актуальним у подальших дослідженнях сконцентрувати увагу на основних передумовах формування економічної поведінки підприємств, визначальних факторах та особливостях, детальному аналізуванні зазначеного на прикладі вітчизняних підприємств, а також побудові прикладних моделей поведінки суб'єктів господарювання.

Література

1. Кудінова А. В. Підприємницька поведінка: сутність та детермінанти її еволюції / А. В. Кудінова // Актуальні проблеми економіки. – 2004. – № 4. – С. 104–111.
2. Павлов И. Поведенческая теория – позитивный подход к исследованию экономической деятельности / И. Павлов // Вопросы экономики. – 2004. – № 6. – С. 64–79.
3. Большой энциклопедический словарь / Под ред. А.Н. Азрилияна. – [4-е изд. доп. и перераб.]. – М.: Институт новой экономики, 2000. – 1088 с.
4. Економічна енциклопедія / Відп. ред. С. В. Мочерний. – Т. 1. – К.: Академія, 2001. – 864 с.

5. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов / А. Смит. – М. : Соцгиз, 1962. – 684 с.
6. Шумпетер Й. Теория экономического развития / Й. Шумпетер. – М. : Директмедиа Паблишинг, 2007. – 400 с.
7. Маршалл А. Принципы экономической науки / А. Маршалл. – В 3-х т. – М. : Прогресс-Универс, 1993. – 1076 с.
8. Маркс К. Капитал. Критика политической экономии / К. Маркс. – Том 1. – Санкт-Петербург : Издание О. Н. Поповой, 1899. – 678 с.
9. Автономов В. С. Человек в зеркале экономической теории (Очерк истории западной экономической мысли) / В. С. Автономов. – М. : Наука, 1993. – 176 с.
10. Кейнс Дж. М. Избранные произведения / Дж. М. Кейнс. – М. : Экономика, 1993. – 543 с.
11. Норт Д. Институциональные изменения: рамки анализа / Д. Норт // Вопросы экономики – 1997. – № 3. – С. 6–17.
12. Веблен Т. Теория праздного класса / Т. Веблен. – М. : Прогресс, 1984. – 367 с.
13. Commons J. R. Economics of Collective Action / J. R. Commons. – New York : Macmillan, 1950. – 420 p.
14. Історія економічних учень : [підручник] / Л. Я. Корнійчук, Н. О. Татаренко, А. М. Поручник та ін.; За ред. Л. Я. Корнійчука, Н. О. Татаренко. – К. : КНЕУ, 1999. – 564 с.
15. Клейнер Г. Б. Эволюция институциональных систем / Г. Б. Клейнер; ЦЭМИ РАН. – М. : Наука, 2004. – 240 с.
16. Проскурін П. В. Історія економіки та економічних учень. Нариси економічної історії індустріальної цивілізації : навч. посіб. / П. В. Проскурін. – К. : КНЕУ, 2005. – 372 с.
17. Юхименко П. І. Історія економічних учень : навч. посіб. / П. І. Юхименко, П. М. Леоненко. – К. : Знання-Прес, 2000. – 514 с.
18. Коуз Р. Фирма, рынок и право : пер. с англ. Б. Пинскера / Р. Коуз. – М. : Дело, 1993. – 192 с.
19. Шибасева Н. В. Особливості економічної поведінки суб'єктів господарювання в умовах ринкової трансформації економіки : автореф. дис... канд. екон. наук : 08.01.01 / Н. В. Шибасева ; Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна. – Х., 2002. – 16 с.
20. Войтко В. В. Управління поведінкою організації (на прикладі промислових підприємств) : автореф. дис... канд. екон. наук : 08.06.01 / В. В. Войтко ; Харківський національний економічний університет – Х., 2004. – 21 с.
21. Капленко Г. В. Формування економічної поведінки підприємств : автореф. дис... канд. екон. наук : 08.06.01 / Г. В. Капленко ; НАН України ; Інститут регіональних досліджень. – Л., 2005. – 20 с.
22. Зянько В. В. Основи мікроекономіки : [навч. посіб. для ВНЗ] / В. В. Зянько. – [Вид. 2-е, перероблене і доповнене]. – К. : Слово, 2009. – 344 с.
23. Карачина Н. П. Економічна поведінка машинобудівних підприємств: теорія, методологія, практика управління : [монографія] / Н. П. Карачина. – Вінниця : Книга-Вега, 2010. – 416 с.
24. Карачина Н. П. Удосконалення процесу формування економічної поведінки підприємств / Н. П. Карачина // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Проблеми економіки та управління. – 2009. – № 640. – С. 285–290.

Надійшла 10.09.2011